

Uhritulia Valkeisaassa? Kalliomaalauksen edustalla järjestettyjen kaivausten tuloksia ja tulkintaa

Antti Lahelma

antti.lahelma@iki.fi

Kulttuurien tutkimuksen laitos

Arkeologian oppiaine

PL 59

00014 Helsingin yliopisto

ABSTRACT

The rock painting of Valkeisaari, located on a small island on Lake Saimaa in Eastern Finland, was found by an amateur archaeologist in 1966. When investigating the surroundings of the painting, the finder made a second interesting discovery: fragments of Textile Ware pottery, flints and sooty soil were found under a large stone slab on a narrow terrace in front of the painting. As the site was not properly investigated, the nature of these finds has remained unclear. In order to clarify this question, excavations were carried out in the summer of 2005 at the site of the pottery finds. Remains of a fireplace, ash and charcoal were discovered in front of a rock painting, and a cultural layer some 30-50 cm thick was encountered in the entire 10 m² trench excavated. Finds consisted mainly of quartz implements, with a few scattered pieces of pottery and burnt bone also found. Macrofossil samples taken from the fireplace included a considerable number of carbonized seeds of wild berries and edible plants, including seeds of fat hen, a plant species alien to poor soils such as the ones found in Valkeisaari. The site, dated to ca. 1300 cal BC, is interpreted as a ritual deposit connected to the rock painting. The rituals may have involved the preparation of food, as indicated by the fireplace and macrofossil remains. This suggests a comparison with the sacrificial meals arranged at the sieidi, sacred stones and cliffs worshipped by the Saami of Northern Finland.

Johdanto

Kalliomaalauksilla kävijän katse on, luonnollista kyllä, yleensä suuntautunut yläviistoon kohti maalauksia. Maalausten tulkinnan kannalta vähintään yhtä mielenkiintoista on kuitenkin se, mitä kävijän jalkojen alta löytyy. Monet merkit viittaavat nimittäin siihen, että kalliomaalausten luona on tapahtunut sellaista toimintaa, josta on jäänyt jälkiä maaperään tai veden alle. Näiden mahdollisesti rituaaliseen toimintaan liittyvien jälkien tutkiminen voi auttaa meitä ymmärtämään, miksi kalliomaalauksia on tehty. Kuitenkin myös tutkijoiden katse on tähän asti suuntautunut lähes yksinomaan maalauksiin ja niiden ikonografiaan. Kalliomaalausten edustalla tehdyt kaivaukset ovat olleet harvinaisia (Grönhagen 1994: 7) ja monet löydöistä on saatu talteen lähinnä sattumalta. Mitään selkeää kuvaa kalliomaalauksiin liittyvän toiminnan luonteesta ei näiden tutkimusten ja löytöjen perusteella ole ollut mahdollista muodostaa. Hiukan lisävaloa kysymykseen pyrittiin saamaan järjestämällä arkeologiset kaivaukset Taipalsaarella sijaitsevan Valkeisaaren kalliomaalauksen edustalla. Kaivausten pituus oli kaksi viikkoa ja ne toteutettiin 15.-26.8.2005 välisenä aikana (Lahelma 2005a).

Valkeisaari on Lappeenrannasta noin 18 km luoteeseen sijaitseva pieni (noin 800 x 500 metriä) saari, jonka lounaisrannalla kohoavan Lampuvuoren jyrkästä seinämästä löytyi vuonna 1966 Saimaan alueen ensimmäinen kalliomaalaus¹ (Luho 1968b, Kivikäs 1995: 149-151). Maalauksen löysi lappeenrantalainen kuvanveistäjä ja arkeologian harrastaja Keijo Koistinen, joka oli lukenut lehdistä Kirkkonummelta vuonna 1963 löytyneestä Juusjärven kalliomaalauksesta. Juusjärven maalaus oli löytyessään vasta toinen Suomesta tavattu esihistoriallinen kalliomaalaus. Seuraavat kesät Koististen perhe vietti veneretkillä: Keijo etsi sopivia kallioita, vaimo Anja puolestaan mukavia hiekkarantoja, kunnes Valkeisaassa etsijöitä viimein onnisti.² Osin rantametsän peittoon jäävä

¹ Maalauksen YKJ-järjestelmän mukaiset koordinaatit ovat p: 6782 539, i: 3549 212, z: 86,75-87,02 m mpy. Vuoden 2005 kaivausalueen koordinaatit puolestaan ovat p: 6782 510-514, i:3549 228-232, z: 78,90-79,30

² Puhelinkeskustelu Keijon lesken Anja Koistisen kanssa 25.8.2005. Keijo Koistinen kuoli vuonna 2000, eikä häntä siis valitettavasti voitu haastatella v. 2005 tutkimusten yhteydessä.

maalaukseen tuskin olisikaan löytynyt muuten kuin systemaattisen etsinnän seurauksena, sillä se on varsin pieni ja sijaitsee korkealla kalliossa, noin yhdeksän metriä Saimaan keskivedenpinnan (75,70 m m.p.y) yläpuolella. Maalauksen (*Valkeisaari A*) muodostaa venekuvio, jonka keulassa on mahdollisesti hirvenpääkuvio, ja sen 'miehistö' koostuu neljästä, vieretysten kuvatusista n. 13 cm korkeasta nuolipäisestä (tai päättömästä) ihmishahmosta. Tästä noin 50 cm oikealle sijaitsee toinen, katkelmalliselta vaikuttava aihe, joka sekin on saattanut muodostaa veneenkuvan.

Maalauksen löydettyään Koistinen oli vakuuttunut siitä, että saarella sijaitsee kalliomaalaukseen liittyvä muinainen uhripaikka ja ryhtyi tutkimaan sen ympäristöä. Kallion juurelta, venekuviosta noin 35 metriä kaakkoon sijaitsevalta hiekkaterassilta (*Valkeisaari C*) hän löysikin merkkejä esihistoriallisesta toiminnasta: nokista maata, saviastianpaloja ja piitä (KM 17040). Koistinen kaivoi löydöt esiin laakean, "uhripöydäksi" nimittämänsä kiven alta (*kuva 1*). Tässä artikkelissa kiveä kutsutaan Koistista seuraten uhripöydäksi; mitään varsinaisia todisteita kiven liittymisestä esihistorialliseen uhrikulttiin ei kuitenkaan ole olemassa.

Koistinen ilmoitti löydöistään Lappeenrannan museolle, josta otettiin yhteyttä Muinaistieteelliseen toimikuntaan. Arkeologi Matti Huurre tarkasti kohteen 13.7.1966 ja lähes päivälleen vuotta myöhemmin (14.7.1967) kävi Ville Luho Valkeisaarella tekemässä maalauksesta peitepiirroksen. Luho myös kirjoitti löydöstä artikkelin vuoden 1968 *Finskt Museumiin* (Luho 1968b). Sekä artikkelissa että tarkastuskertomuksissa (Huurre 1966, Luho 1968a) painopiste on maalauksen kuvaamisessa – muut löydöt jäävät vähemmälle käsittelylle. Niinpä keramiikkalöytöjen konteksti ja tarkka löytöpaikkakin ovat jääneet hiukan epäselviksi.

Kuva 1. Matti Huurteen vuonna 1966 ottama valokuva Valkeisaaren 'uhripöydästä'. Pian kohteen löytymisen jälkeen otetussa kuvassa näkyvät vielä Koistisen kaivelujen jäljet. Kuva: Museovirasto.

Valkeisaaren maalausten edustalta talteen saatu keramiikka on Suomessa ainutlaatuinen löytö – miltään muulta kalliomaalaukselta ei ole saatu talteen keramiikkaa, eikä millään muulla maalauksella Suomessa toistaiseksi ole todettu löytöihin liittyvää esihistoriallista kulttuurikerrosta. Keramiikkalöydöt (KM 17040: 1) ovat kaikki peräisin yhdestä ja samasta, kampaleimoilla ja

kuoppavyöhykkeellä koristellusta astiasta, josta on saatu talteen noin puolet (ks. Luho 1968b: 37). Lavennon (2001: 244) mukaan astia edustaa tekstiilikeramiiikkaa, vaikkakaan se ei ole lajinsa tyypillisimpiä edustajia. Valkeisaaresta löytyneet kolme piinpalaa (KM 17040: 3) ovat vaaleanruskeaa, läpinäkymätöntä piitä. Luhon (1968b: 38) mukaan ne ovat itäistä, nk. karbonista piitä, jota yleensä esiintyy lähinnä tyypillisen kampakeramiikan yhteydessä. Yhdessä palassa on selvää retusointia ja se lienee esineen fragmentti. Kaksi muuta palaa ovat iskoksia, niistä toinen tyypiltään sälemäinen. Keramiikka- ja piilöytöjen lisäksi vuonna 1966 otettiin talteen saviastianpalojen seassa ollut pieni kivenmukula (KM 17040: 2), jonka yhdellä sivulla olevat kolme luontaista syvennystä tekevät siitä hiukan ihmiskasvoja muistuttavan.

Erikoista kyllä, 'uhripaikkaa' tutkiessaan Koistinen ei ilmeisesti huomannut toista, suoraan löytöpaikan yläpuolella sijaitsevaa maalauskohtaa (*Valkeisaari B*, ks. kuva 7). Ainakaan sitä ei mainita 1960-luvun tutkimusraporteissa. Tämä ensimmäistä maalauskohtaa selvästi alemmalla tasolla sijaitseva maalaus – sen alin kohta on alle viisi metriä Saimaan pinnan yläpuolella – lienee todettu vasta 1970-luvulla, jolloin se mainitaan Timo Miettisen suorittaman Taipalsaaren perusinventoinnin kohdekuvauksissa (Miettinen 1975, kohde 13). Kyseessä on noin 2,2 metriä leveä ja 2,3 metriä korkea, muodoltaan epämääräinen punaisen värin alue. Vaikka maalauksessa ei erotu mitään selviä kuvioita ja sitä on siksi pidetty epävarmana kohteena (esim. Kivikäs 1995: 151), on kyseessä mitä ilmeisimmin ihmisen tekemä kalliomaalaus. Kalliossa ei näy sellaisia halkeamia, joista siihen olisi voinut sadeveden mukana valua luontaista punaväriä ja se on sateellakin kuiva. Maalauksen värikerros on paikoittain varsin paksu, tahnamainen, ja peittää kallion kvartsi- ja maasälpäkiteet. Lisäksi, kuten Pekka Kivikäs (1995: 151) toteaa, punaväriä on tummempia, voimakkaampia alueita, jotka saattavat olla jälkiä kuvioista. Selkeimmin hahmottuu kahden, kooltaan ja muodoltaan ihmisen kämmentä muistuttavan jäljen muodostama alue. Mahdollisesti kyseessä on osittain tuhoutunut kaksoiskämmenpainauma, jollainen tunnetaan mm. Laukaan Saraakallion yläterassilta (vrt. Kivikäs 1995: 218).

Jo Ville Luhon tarkastuskertomuksessa todetaan että ”Valkeisaarella olisi syytä suorittaa tarkempia tutkimuksia kallion juurelta löydetyn astian iän ja sen yhteenkuulumisen maalauksen kanssa selville saamiseksi” (Luho 1968a). Pekka Sarvas onkin suorittanut jonkinlaisen tutkimuksen saarella vuonna 1970, mistä on lyhyt maininta toisessa Luhon kirjoittamassa, kalliomaalauksia käsittelevässä artikkelissa (Luho 1971: 7). Valitettavasti tämä on ainoa olemassa oleva muistiinpano tutkimuksesta. Sarvas muistaa kyllä ”kuopineensa” jotain Valkeisaaresta saviastianpalojen löytöpaikalla (puhelinkeskustelu 14.4.2005), mutta ei enää muista asiasta mitään yksityiskohtia. Ilmeisesti tutkimuksessa ei kuitenkaan löytynyt mitään. Mitään raporttia, valokuvia tms. dokumentaatiota tutkimuksen tuloksista tai kaivamisen tarkasta paikasta ei nähtävästi ole olemassa. Sarvaksen tutkimuksen jälkeen ei Valkeisaaren löytöä ole tutkittu arkeologisesti.

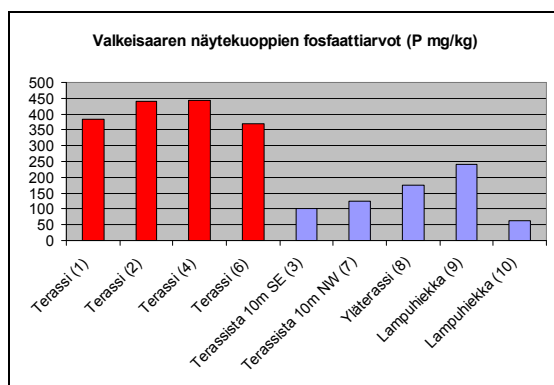
Vuoden 2005 kaivaukset Valkeisaaresta

Koska kalliomaalauksen arkeologisesta tutkimuksesta on tähän mennessä vain vähän kokemuksia, tutkimus aloitettiin pienimuotoisella maaperäanalyysillä. Vastaavaa tutkimusta ei Suomen kalliomaalauksilla ole aiemmin tehty. Kalliomaalauksen edustan tasanteelta ja sen lähistön rantavyöhykkeeltä otettiin 10 maanäytettä, joista selvitettiin fosfaattipitoisuudet ja pH-arvot. Tutkimuksessa selvisi, että Valkeisaari B:n alapuolella olevalla terassilla on ollut intensiivistä ihmistoimintaa, sillä terassilta mitatut fosfaattiarvot olivat selvästi suurempia kuin sen ulkopuolella (Kouki 2005a). Sen sijaan Valkeisaari A:n edustalla (näytekuoppa 8) ei todettu kohonneita fosfaattiarvoja, eikä pH-arvoissa todettu voimakkaita vaihteluja (Kouki 2005b; ks. kuva 3). Tulokset osoittavat, että fosfaattianalyysi on käyttökelpoinen tutkimusmenetelmä, jota kannattaisi soveltaa kalliomaalaustudkimuksessa jatkossakin. Menetelmä soveltuu kuitenkin vain sellaisiin kohteisiin, joiden edustalla tai välittömässä läheisyydessä sijaitsee riittävän hienojakoisesta maa-aineksesta muodostunut, oleskeluun sopiva terassi tai vastaava alue, jolla orgaanisperäiset alkuaineet ovat voineet rikastua.

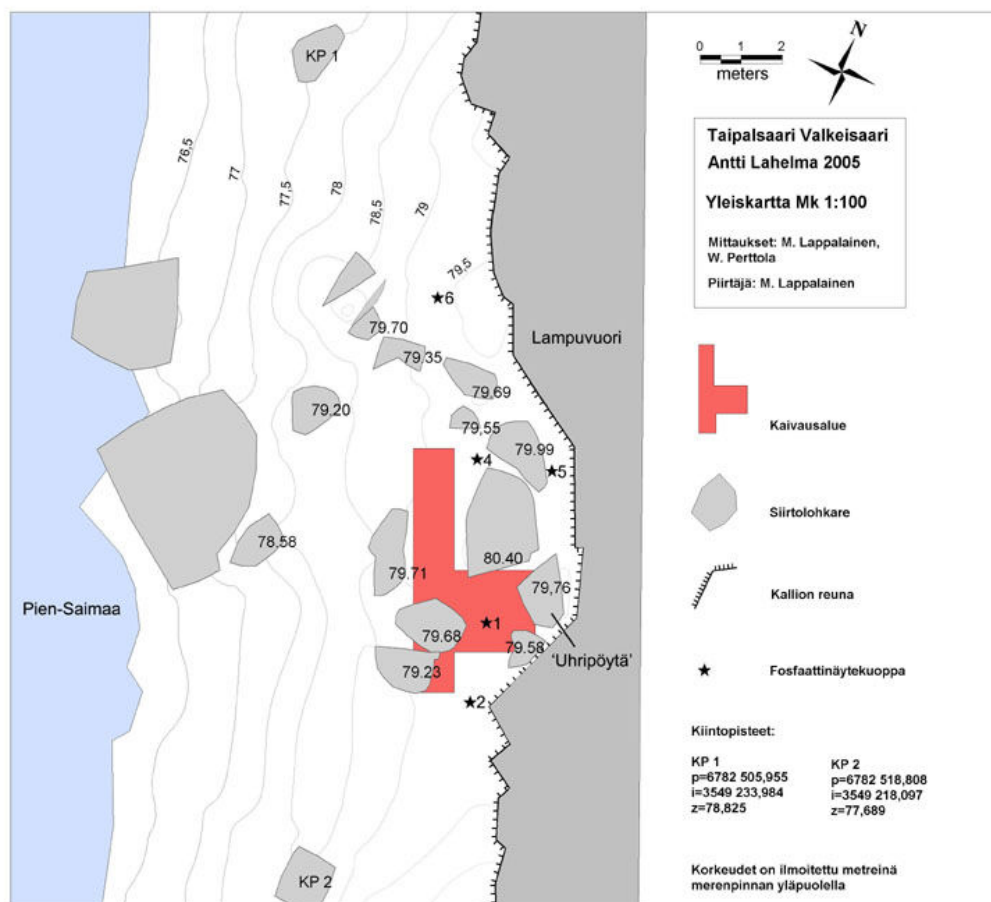
*Kuva 2. Kaivaukset käynnissä Valkeisaassa elokuussa 2005. Vasemmalta oikealle: Katja Lange, Sisko Vuoriranta, Antti Lahelma, Jari-Matti Kuusela, Wesa Perttola ja Jenni Sahramaa. Kalliomaalaus Valkeisaari B on kaivausalueen takana olevassa kalliossa. Kuvan yläosassa näkyy Valkeisaaren 'profilikallio'.
Kuva: Petri Halinen.*

Kaivausalue sijoitettiin uhripöydän ja Valkeisaari B:n edustalla sijaitsevalle hiekkaterassille, korkeiden fosfaattiarvojen osoittamalle, lupaavalta vaikuttaneelle alueelle. Terassi on varsin kapea ja lyhyt (pituus vain noin 18 metriä). Etäisyys kallionjuuresta nykyiseen vesirajaan on 11 metriä, mutta tasaisen alueen leveys on enimmilläänkin vain noin kuusi metriä. Tasainen, ihmistoiminnan kannalta sopiva alue rajautuu käytännössä 78,5 m m.p.y korkeuskäyrän itäpuolelle (kuva 4). Tasaisen maa-alueen kapeuden lisäksi terassilla oleilua on hankaloittanut se, että alueella on runsaasti suuria, kallioseinästä irronneita graniittilohkareita. Näihin kiviin kuuluu myös aivan kallion juurella sijaitseva ”uhripöytä” – laakea kivenlohkare (koko 1,80 x 1,20 m, korkeus 0,47 m) jonka alta vuoden 1966 löydöt on tehty (kuva 1).

Kuva 3. Fosfaattitutkimuksen tulokset: vasemmalla alaterassilta otetut näytteet, oikealla sen ulkopuoliselta alueelta otetut kontrollinäytteet. Kaaviosta on jätetty pois sekoittuneesta maasta otettu näyte n:o 5.

Ennen kaivausten aloittamista terassilla oli suhteellisen vähän aluskasvillisuutta. Kallion juurella kasvoi korkeaa heinää, mutta kallion edustalta pintamaa oli melko vahvasti kulunut. Kalliomaalausturismi on voinut jonkin verran vaikuttaa asiaan, sillä maanomistajan mukaan paikalla on varsinkin aiemmin käynyt paljon vierailijoita. Lisäksi kallion edustalta kulkee rannansuuntainen polku, jota kesämökkiläiset käyttävät. Maaperä terassilla on pääasiassa hienoa hiekkaa, joka muuttuu vaihteittain hiukan karkeammaksi soraksi. Hiekan seassa oli jonkin verran kiviä, jotka pintakerroksissa olivat lähes poikkeuksetta teräväsärmäistä, kovaa rapakivigraniittia. Veden pyöristämiä kiviä tavattiin pääasiassa vasta 6-7 kaivauserroksessa.

Kuva 4. Yleiskartta Valkeisaaren alaterassista ja vuoden 2005 kaivausalueesta.

Kaivausalue koostui kuusi metriä pitkästä ja metrin leveästä terassin suuntaisesta koeojasta sekä uhripöydän edustalle avatusta, 2 m x 2 m kokoisesta levennyksestä. Yhteensä kaivausalueen koko oli siis 10 m². Alue kaivettiin 5 cm paksuisissa kerroksissa. Kaikki maat seulottiin 5 mm seulalla ja kaikkien löytöjen (seulalöytöjä lukuun ottamatta) tarkat x-, y- ja z-koordinaatit mitattiin takymetrillä.

Kaivaushavainnot

Heti pintaturpeen alta paljastui voimakkaasti värjäytynyt, ruskea likamaa, joka kattoi lähes koko kaivausalueen. 'Uhripöydän' edustalla todettiin lisäksi laaja, väriltään paikoin lähes musta noen- ja hiilensekaisen hiekan alue, johon liittyi hiilenpalasia ja tulen rapauttamia kiviä. Nokimaa-alue kattoi uhripöydän eteen avatun 2 x 2 m kokoisen levennyksen kauttaaltaan ja ulottui myös koeojan alueelle. Uhripöydän edessä ja osin sen alla erottui myös noin 75 cm pitkä ja 40 cm leveä alue, jossa hiekka oli hiukan karkeampaa, väriltään vaaleankeltaista ja koostumukseltaan irtonaisempaa kuin muualla kaivausalueella. Kaikesta päättäen alue liittyy vuoden 1966 kaiveluihin. Sekoittumisesta kertoo myös se, että vielä neljännessä kaivauskerroksesta löytyi uhripöydän viereltä muutamia tupakannatsoja. Sekoittunut alue kuitenkin ulottui vain neljänteen kaivauskerrokseen, mikä osoittaa, että saviastia on löytynyt suhteellisen läheltä maanpintaa.

Toisessa kaivauskerroksessa nokimaa-alue kutistui selvästi, rajoittuen ruudun 201/101 alueelle ja sen lähiympäristöön (*kuva 6*). Tällä alueella maa kuitenkin edelleen oli hyvin mustaa ja sen seassa erottui runsaasti hiiliä. Suuri osa löydöistä saatiin talteen uhripöydän edustalta, etenkin tämän nokisen maan alueelta. Muualla kaivausalueella maa oli etupäässä likaisen ruskean väristä kulttuurimaata, josta ei kuitenkaan löytynyt mainittavasti esinelöytöjä. Vaikutti ilmeiseltä, että noki on peräisin melko suppea-alaisesta, ruudun 201/101 alueella sijainneesta nuotiosijasta, mutta joko sadeveden tai mahdollisesti aaltojen vaikutuksesta se on pintamaassa huuhtoutunut usean neliömetrin alueelle. Nokimaa-alueeseen ei liittynyt selkeäpiirteistä nuotiokiveystä, mutta sen yhteydestä tavattiin kuitenkin suurehkojen, tulen voimakkaasti rapauttamien kivien keskittymä, jota voidaan pitää tulisijaan liittyvänä karkeana rakenteena. Rapautuneiden kivien keskellä todettiin laakea kivi, joka on voinut olla jonkinlainen lieden pohjakivi.

Uhripöydän edustalla sijainnut nokimaa-alue ulottui neljänteen kaivauskerrokseen. Sen alta paljastui sama keskiruskea likamaakerros, joka pintakerroksissa kattoi koko kaivausalueen. Likamaa ei enimmäkseen ulottunut kuudetta kaivauskerrosta (n. 30 cm) syvemmälle. Likamaan alta paljastui vaihteittain paikoin kellertävä, paikoin harmaa soransekainen karkeahko hiekka eli puhdas, rantaveden lajittelema pohjamaa. Selvän poikkeuksen tähän muodosti kaivausalueen pohjoispäässä (ruudussa 205/100) todettu erillinen, suppea likamaa-alue, joka jatkui aina yhdeksänteen kaivauskerrokseen eli noin 45 cm syvyyteen asti. Tämä selvärajainen alue, josta löytyi runsaasti kvartsia, lienee jonkinlainen jätekuoppa, johon rikkoutuneet kvartsiesineet ja muu terassilla ollut jäte on siivottu. Kuopasta löytyneet kvartsit löytyivät pääasiassa kaivauskerroksista 6-9 eli selvästi syvemmältä kuin useimmat muut kaivauslöydöt.

Löydöt

Kaivauksissa todettu suhteellisen paksu ja voimakkaasti värjäytynyt kulttuurikerros viittaa Valkeisaari C:n olleen käytössä pitkään. Siihen nähden vuoden 2005 kaivauslöytöjen määrä on melko pieni, mutta aineisto on kuitenkin varsin mielenkiintoinen.³ Kaikkiaan talteen otettiin 158 löytöä, mutta näistä suuri osa (103 kpl) on toistaiseksi tunnistamatonta lastumaista ainesta, jonka esihistoriallisuus ei ole varmaa. Lisäksi löytöjen joukossa on myös rautaesine, pii-iskos ja jonkin verran (5 kpl) palamatonta luuta, jotka kaikki saattavat olla peräisin historialliselta ajalta. Selvästi esihistoriallisten löytöjen lukumäärä on 47, joista valtaosa (40 kpl) on kvartsiesineitä ja iskoksia, minkä lisäksi löytyi myös hieman (4 kpl) keramiikkaa. Todennäköisesti esihistoriallisia ovat myös kolme pientä, voimakkaasti palanutta luunsirua.

Isketty kiviaineisto

³ Löydöt on luetteloitu Kansallismuseon (KM) kokoelmiin päänumerolle 35202.

Vuoden 2005 kaivausten suurin ja ehkä tärkein löytöryhmä koostui kvartsista, josta suurin osa on esineitä ja esineiden katkelmia. Valkeisaaresta löytyi yhteensä 40 kvartsiartefaktia ja yksi pii-iskos. Kvartsilöydöissä on havaittavissa kaksi keskittymää: uhripyöydän edusta ja kaivausalueen pohjoispää (ruutu 205/100). Pohjoispään artefaktit (19 kpl) on ilmeisesti tarkoituksella koottu yhteen ja asetettu kuoppaan, jossa likamaa ja kvartsilöydöt jatkuivat selvästi muuta kaivausaluetta syvemmälle.

Kvartsiaineiston analysoineen FM Mikael Mannisen (2005) mukaan löytöaineistossa on kaikkiaan 9 ehjää tai katkelmallista esinettä, 8 esineen katkelmaa tai todennäköistä katkelmaa, 4 esinettä käytettäessä tai teroitettaessa irronnutta ns. retussi-iskosta, 15 reunoiltaan selkeää iskosta tai sellaisen fragmenttia sekä 5 rantavoimien pyöristämää kvartsia (mahdollisia artefakteja). Iskutekniikkana on pääasiassa käytetty tasoiskentää. Useimmat esineistä ja esineiden katkelmista on määriteltävissä typologisiksi kaapimiksi, mutta niiden käyttötavasta tai käytön kohteesta ei ilman käyttöjälkitutkimusta voi sanoa mitään varmaa. Kaapimista vain kaksi (KM 35202:30 ja 69) on ehjiä.

Ehkä huomiota herättävin piirre Valkeisaaren kvartseissa on esineiden ja esinefragmenttien suuri osuus (58,3%) koko aineistosta, etenkin suhteessa iskosten määrään. Mainituista viidestätoista iskoksestakin osa saattaisi tarkemmassa mikroskooppitutkimuksessa osoittautua esineiksi tai sellaisen katkelmiksi (Manninen 2005: 2). Tässä suhteessa Valkeisaaren kvartsilöydöt poikkeavat normaalista asuin- tai iskentäpaikan materiaalista selvästi. Tutkimusalueella tai sen välittömässä läheisyydessä ei mitään ilmeisimmin ole työstetty kvartsia, vaan esineet on varta vasten tuotu paikalle. Pääosaa esineistä on käytetty jonkin kovan materiaalin työstämiseen, missä yhteydessä niitä ilmeisesti on rikkoontunut. Rikkoontuneita esineitä ei ole korjailtu, vaan niitä on nimenomaan ainoastaan käytetty. Aivan uhripyöydän edustalta löytyneet kaksi ehjää kaavinta eivät täysin sovi tähän kuvaan, vaan ne on saatettu hylätä paikalle jostain muusta syystä. Oman mielenkiintoisen ongelmansa muodostavat rantavoimien pyöristämät kvartsit, jotka pyöristyneisyydestään huolimatta vaikuttavat isketyiltä artefakteilta. Niiden tulkinta on kuitenkin tässä vaiheessa jätettävä auki.

Ainoa kaivauksilta löytynyt pii-iskos (KM 35202: 3) poikkeaa väriltään (harmaata läpikuultavaa piitä) Koistisen löytämistä kellanruskeista piiartefakteista. Ensimmäisestä kaivauskerroksesta uhripyöydän edustalta löytynyt iskos on hyvin pieni (10 x 6 x 2 mm) ja sen iskutasolla on useita vierekkäisiä iskupisteitä. Kyseessä saattaa Mannisen (2005: 1) mukaan olla resentti tuluspiin kappale, mutta sen esihistoriallisuutta ei varmuudella voida sulkea pois.

Keramiikka

Kaivauksilta löytyi kaikkiaan vain neljä pientä saviastianpalaa (KM 35202: 4,5,14,15), kaikki samasta ruudusta (201/102) uhripyöydän edustalta. Paloista kaksi löytyi 1. kaivauskerroksesta, toiset kaksi taas 2. kerroksesta. Yhdessä palassa (KM 35202: 5) on säilynyt astian ulkopintaa, jossa erottuu kennomainen tekstiilipainanne – muissa kolmessa palassa on säilynyt ainoastaan sisäpintaa. Sisäpinta on ollut naarmutettu, mahdollisesti jonkinlaisella spatulalla tehdyn tasoituksen jäljiltä. Yhden palan (KM 35202: 14) sisäpinta on voimakkaasti kaartuva ja se lienee peräisin joko astian pohjasta tai kyljessä olevan profiloinnin kohdalta.

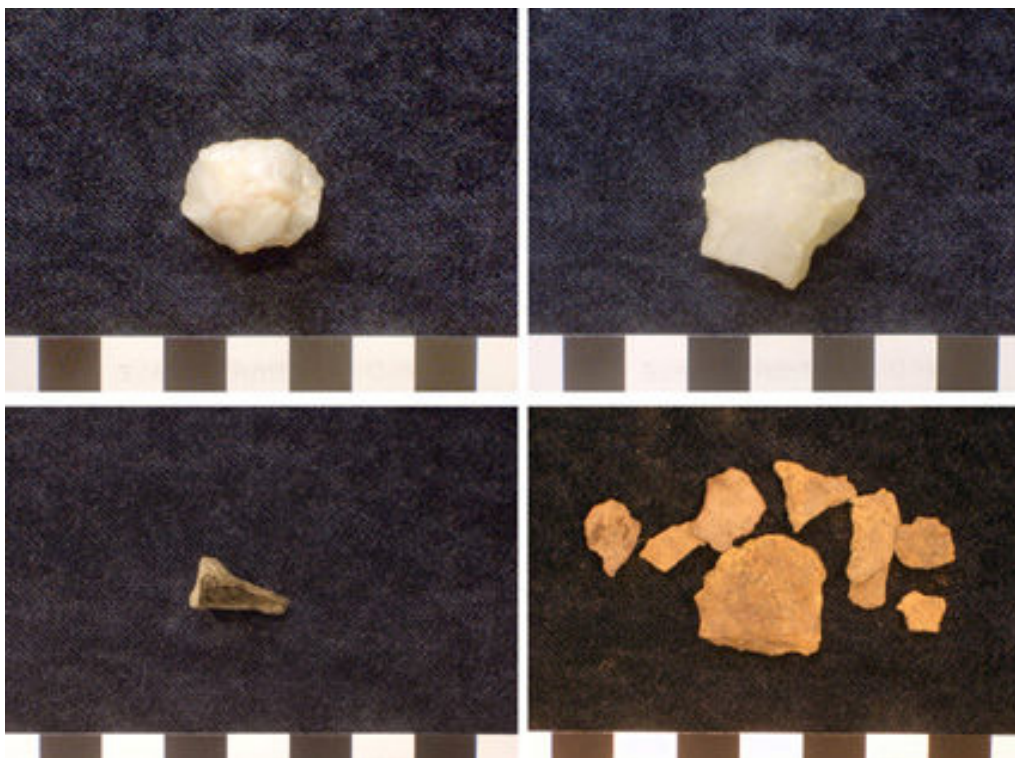
Palat edustavat FT Mika Lavennon (suullinen tiedonanto 1.12.2005) mukaan selvästi tekstiilikeramiikkaa. Saviaines on tummanruskeaa ja siinä on käytetty sekoitteena kivimurskaa, jossa erottuu etenkin maasälpää, muskoviittia ja sarvivälkettä. Ilmeisesti paloissa on myös ollut kuitumaista orgaanista sekoitetta. Kaikki nämä piirteet ovat Lavennon mukaan tekstiilikeramiikalle ominaisia. Pinnan käsittelystä, sekoitteesta ja löytöpaikoista päätellen palaset ovat lähes varmasti peräisin samasta astiasta kuin Koistisen löytämät palat. Pienestä lukumäärästään huolimatta keramiikkalöydöt varmistavat sen, että vuonna 1966 talteen saatu saviastia tosiaan oli peräisin Valkeisaaren maalauksen edustalta (toisin kuin joskus on epäilty), ja että sen löytöpaikka on ollut ruudun 201/102 alueella – joko uhripyöydän alla tai välittömästi sen edustalla.

Luulöydöt

Kaivauksissa löytyi pieni määrä sekä palanutta että palamatonta luuta, josta tehdyn osteologisen analyysin suoritti FM Kristiina Mannermaa (2005). Voimakkaasti palaneita, 'esihistorialliselta' vaikuttavia luunpalasia löydöissä on vain kolme, joista yhtään ei voitu tunnistaa lajilleen. Yksi palaneista luista (KM 35202: 83) on kuitenkin linnunluu ja yksi heikosti palanut luunpala (KM 35202: 84) tunnistettiin metson (*Tetrao urogallus*) siipiluuksi. Palamattomista luista tunnistettiin vuohen tai lampaan (*Capra hircus/Ovis aries*) hammas (KM 35202: 27) ja nilkan luu (KM 35202: 9).

Kotieläinten luiden löytyminen Valkeisaaresta on yllättävää, etenkin kun niistä toinen löytyi uhripyöydän alta, tosin läheltä maanpintaa (1. kaivauskerroksesta). Luusta (KM 35202: 9) tehty radiohiiliajoitus (Hela-1128) osoittaukin resentiksi: tulos (90 ± 30 BP) on kalibroituina 1865 ± 65 jKr.⁴ Tässä yhteydessä on syytä mainita, että Valkeisaaren nykyisen maanomistajan Matti Kuiton (suullinen tiedonanto 18.8.2005) mukaan Lampuvuori on saanut nimensä siitä, että saarella laidunnettiin aiemmin lampaita. Kesän aikana lampaat villiintyivät eikä niitä enää ollut helppo saada kiinni. Siksi ne ajettiin sumppuun kalliojyrkänteen edustalla sijaitsevalle terassille, josta ne oli helpompi pyydystää. Lampuvuoresta n. 50 m länsiluoteeseen sijaitsee Lampuhiekka -niminen hiekkainen niemi, josta lampaat kuljetettiin taas mantereelle.

Todennäköisesti muutkin palamattomat luut ovat peräisin historialliselta ajalta ja liittyvät lampaiden laidunnukseen. Täysin varmaa se ei kuitenkaan ole, sillä yksi palamaton tai heikosti palanut luunpala (KM 35202: 64) löytyi niinkin syvältä kuin kuudennesta kaivauskerroksesta. Vaikka terassilla tapahtunut kaivelu on sekoittanut kerroksia jonkin verran, ei kuudennesta kaivauskerroksesta enää tavattu selviä merkkejä sekoittumisesta. Sen sijaan palaneet luunsirut ovat todennäköisemmin esihistoriallisia, mutta valitettavasti yritys teettää kahdesta niistä (KM 35202: 27 ja 84) 14C-ajoitus epäonnistui orgaanisen aineksen vähäisen määrän vuoksi. Palaset tuhoutuivat yrityksen myötä.

Kuva 5. Valkeisaaren kaivauslöytöjä: ylhällä vasemmalla kvartsikaavin (KM 35202:30), ylhällä oikealla kvartsikaavin (KM 35202: 69), alhaalla vasemmalla metson siipiluu (KM 35202: 84), alhaalla oikealla tunnistamatonta 'lastumaista' aineesta (KM 35202: 29). Kuva: Antti Lahelma.

⁴ 68,9% todennäköisyys. Kalibroitu OxCal v. 3.10 -ohjelmalla.

Kaivausten suurin ja samalla ongelmallisoin löytöryhmä oli väriltään ruskea, lastumainen aines, jota kaivausten aikana epäiltiin palamattomaksi luuksi. Nämä löydöt rajoittuivat uhripyöydän edessä tavatun nokimaaläiskän alueelle kaivauskerrokseen 1-4 ja ne loppuivat puhtaan maan ilmestyessä, mikä viittaa niiden liittyvän ihmisen toimintaan. Aines oli rakenteeltaan kuitumaista, suhteellisen kovaa, mutta kuitenkin orgaaniselta vaikuttavaa ja pehmeämpää kuin esim. rapakivi. Jotkut palat olivat varsinkin puhdistuksen jälkeen pinnaltaan hiukan kiiltäviä. Muutamista kappaleista tehtiin röntgendiffraktioanalyysi (XRD) Helsingin yliopiston luonnontieteellisellä keskusmuseolla, mikä ei kuitenkaan tuonut yksiselitteistä vastausta lastujen luonteeseen (Lahelma 2005a, liite X). Ilmeisesti kyse ei kuitenkaan ole luusta vaan jostain pitkälle rapautuneesta aineksestä, jonka tunnistaminen XRD:n avulla on hankalaa (Martti Lehtinen, sähköpostiviesti 26.10.2005). Näin ollen löytöjen luonne ja merkitys ovat tätä kirjoitettaessa vielä epäselviä. Koska löydöt selvästi liittyivät nokimaa-alueeseen, voitaisiin yhtenä varteenotettavana mahdollisuutena kuitenkin pitää sitä, että palat ovat jollain poikkeuksellisella tavalla maatumutta tai osin hiiltynyttä puuta.

Makrofossiilit

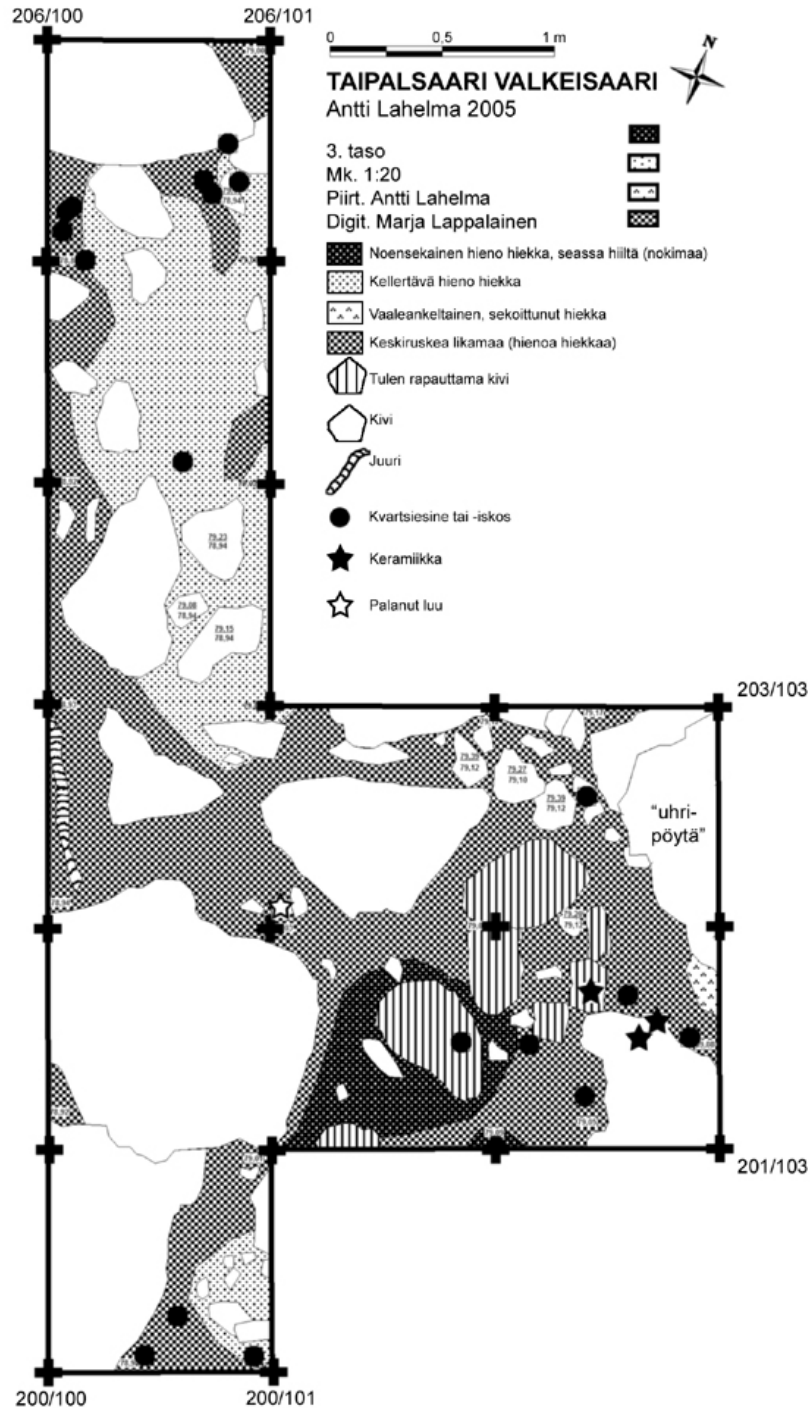
Kaivausalueelta otettiin yhteensä 11 makrofossiilinäytettä, joiden keskimääräinen koko oli 3-4 litraa/näyte. Suurin osa näytteistä otettiin uhripyöydän edustalta nokimaaläiskän alueelta. Näytteistä tunnistettiin 178 hiiltynyttä ja 144 hiiltymätöntä siementä tai sellaisen fragmenttia (Pyökkö *et. al.* 2006). Näytteissä havaittiin merkkejä maa-aineksen sekoittumisesta, mistä johtuen kaikki kasvijäänteet eivät välttämättä ole esihistoriallisia. Huomiota tuloksissa herättää kuitenkin ravintokasvien ja marjojen hiiltyneiden siementen suhteellisen suuri lukumäärä. Näistä runsaslukuisin on sianpuolukka (*Arctostaphylos uva-ursi*), jonka hiiltyneitä siemeniä löytyi yhteensä 26 kpl, mutta näytteistä löytyi myös ahomansikan (*Fragaria vesca*), vadelman (*Rubus iadeus*) ja suolaheinän (*Rumex sp.*) hiiltyneitä siemeniä. Ravintokasvien lisäksi maanäytteissä oli sarojen (*Carex sp.*), myrkkyykeison (*Cicuta virosa*), hanhikkien (*Potentilla sp.*), korpikaislan (*Scirpus silvaticus*) sekä heinien (*Poaceae*) hiiltyneitä siemeniä. Siementen lisäksi näytteistä tunnistettiin myös mm. männyn (*Pinus sylvestris*) käpysuomuja ja neulasia.

Varsin mielenkiintoinen yksityiskohta on melko runsas jauhosavikan (*Chenopodium album*) siementen esiintyminen Valkeisaaren makrofossiiliaineistossa. Jauhosavikka on arkeofyytti eli muinaista ihmistoimintaa indikoiva kasvi, joka normaalisti esiintyy pelloilla ja asuntojen luona (Suominen & Hämet-Ahti 1993: 14) – Valkeisaaren hiekkainen rantaterassi ei siis ole sen luontainen kasvupaikka. Nykyään jauhosavikka tunnetaan lähinnä rikkakasvina, mutta se on myös vanha ravintokasvi, jonka siemeniä on syöty puurona. Sen lähisukulainen kvinoa (*Chenopodium quinoa*) on Perun ja Bolivian ylätasangolla merkittävä viljelykasvi. Siementen lisäksi myös jauhosavikan lehdet voidaan käyttää pinaatin tapaan ravinnoksi ja kasvista on – mielenkiintoista kyllä – mahdollista valmistaa punaista värjäysainetta. Periaatteessa on mahdollista, että Valkeisaaresta löytyneet siemenet olisivat kulkeutuneet paikalle lampaanlannan mukana, mutta tätä vastaan puhuu se, että siemeniä tunnistettiin suhteellisen runsaasti vielä viidennestä ja kuudennestakin kaivauskerroksesta. Tältä syvyydeltä jauhosavikan siemeniä tavattiin mm. kaivausalueen pohjoisimmasta ruudusta (205/100) otetuissa näytteissä, jossa ne esiintyivät samassa, suhteellisen häiriintymättömältä vaikuttavassa kontekstissa kvartsiesineiden kanssa.

Muut löydöt

Koska Valkeisaari C ajoittuu aikaan, jolloin metallien käyttö oli Suomessa jo tunnettu, suoritettiin kaivausalueella ennen kunkin kerroksen kaivamista myös metallinilmaisinsintää. Ainoaksi mainitsemisen arvoiseksi metalliesineeksi jäi toisesta kaivauskerroksesta löytynyt rautaesine (KM 35202: 10), jonka ajoitus tai käyttötarkoitus eivät kuitenkaan ole tiedossa. Esine on pitkänomainen ja kapea (mitat 54 x 17 x 4 mm), mutta sen toinen pää on leveämpi ja vaikuttaa rullalle taivutetulta. Tuntuu todennäköiseltä, että esine on peräisin historialliselta ajalta, etenkin kun terassilta löytyi myös selvästi resentejä löytöjä kuten luoteja, pullonkorkkeja ja rautanaulan kappaleita.

Mainittakoon vielä, että makrofossiileja varten kerätyistä maanäytteistä tunnistettiin jonkin verran pieniä, savikuonalta vaikuttavia palasia – löytöryhmä, jota ei havaittu varsinaisten kaivausten aikana. Kuonaa löytyi ainoastaan kaivausalueen pohjoispäästä 5. kerroksesta, mistä päätellen se kvartsien tavoin todennäköisesti liittyy esihistorialliseen toimintaan. Kuona saattaa olla peräisin uhripöydän edustalla olleesta nuotiosta ja sen esiintyminen viittaa korkeaan lämpötilaan.

Kuva 6. Valkeisaaren kaivausalue tasossa 3. Nokimaa-alue on merkitty lähes mustalla rasterilla, likamaa-alue tummanharmaalla ja puhdas maa vaaleanharmaalla. Valkoiset alueet ovat kiviä ja pystyviivoituksella merkityt alueet tulen rapauttamia kiviä. Karttaan on myös merkitty myös kaikki ne esihistorialliset löytödot, joiden joiden tarkat koordinaatit saatiin mitattua takymetrillä. Kartassa ei ole huomioitu seuralöytöjä, ajoitukseltaan epävarmoja ('lastumainen' aines) tai selvästi resentejä löytöjä.

”Sarvaksen kaivausalue”?

Kuten yllä mainittiin, on Pekka Sarvas suorittanut jonkinlaisen tutkimuksen Valkeisaaren löytöpaikalla vuoden 1970 kesällä, mutta tutkimuksen tarkasta paikasta ja tuloksista ei ole säilynyt mitään tietoa. Jo fosfaattinäytteiden ottamisen yhteydessä todettiin kuitenkin Lampuvuoren juurella uhripyödyän luoteispuolella, suurimman terassilla sijaitsevan kivenlohkareen takana noin 2,20 x 1,20 m kokoinen alue, joka oli selvästi sekoittunut ihmistoiminnan seurauksena. Alueella ei ollut lainkaan pintaturvetta – ainoastaan paksu kerros kuivia lehtiä. Tältä kohdalta otetun maanäytteen fosfaattipitoisuus oli ”liian” suuri muihin näytteisiin verrattuna ja maa-aines vaikutti sekoittuneelta.

Ilmeisesti tämä sekoittunut alue on nimennyt Pekka Sarvaksen tutkimusalue, sillä muita sekoittuneita alueita ei terassilla todettu (uhripyödyän alustaa lukuun ottamatta). Lisäksi Anja Koistisen (25.8.2005) kertoman mukaan Keijo tutki löytöpaikkaa hyvin varovaisesti ”pienellä lansetilla kaivaen”, kun taas nyt todettu sekoittunut alue vaikuttaa lapiolla kaivetulta. Ilmeisesti kaivajalla ei kuitenkaan ollut seulaa käytössään, sillä kun alueella ollut irtohiekkä ja kuivaneet lehdet puhdistettiin ja seulottiin sekoittuneen alueen laajuuden selvittämiseksi, saatiin talteen muutamia esihistoriallisia löytöjä (kvartsia ja palanutta luuta, KM 35202: 81-84).

Alaterassin kalliomaalauksen ja ’uhripaikan’ ajoitus

Valkeisaaren vuonna 1966 löytyneen kalliomaalauksen edustalla on noin 1-2 metriä leveä kallioterassi, jolla seisten maalaus on todennäköisesti tehty, sillä Suur-Saimaan ylinkään pinta ei ole ulottunut kuin kolme metriä terassin alapuolelle (Jussila 1999: 128). Näin ollen maalausta ei voida ajoittaa rannansiirtymiseen perustuen. Sen sijaan alemman maalauskohtan (Valkeisaari B) rannansiirtymisajoituksesta voidaan esittää joitain arvioita, vaikkakin sen rajojen epäselvyys tekee ajoituksesta epävarman (*kuva 7*).

Valkeisaari B lienee osittain tehty terassilla (korkeus 79,20 m m.p.y) tai uhripyödyällä (korkeus 79,58 m m.p.y) seisten, mutta sen ylin kohta (v. 2005 mittauksen mukaan 82,83 m m.p.y) näyttäisi kuitenkin olevan maalaamista ajatellen aivan liian korkealla (3,2 m uhripyödyän yläpuolella). Tosin uhripyödyän pohjoispuolella on suuri kivenlohkare (korkeus 80,40 m m.p.y), jolta kurottaen maalaus olisi ollut mahdollista tehdä jonkin verran korkeammalle. Lohkareelta maalaamista hankaloittaisi kuitenkin se, että kivi ei ole aivan kallion juurella vaan noin metrin päässä kallioseinästä. Sillä seistenkin maalauksen ylimpään kohtaan ylettyminen ilman apuvälineitä on hyvin vaikeaa tai mahdotonta. Näin ollen on mahdollista, että alaterassin maalausta ei ainakaan kokonaan ole tehty kuivalta maalalta, vaan sen tekeminen on saatettu aloittaa jo silloin kun terassi oli vielä veden alla. Tähän voisi viitata maalauksen puuroutuminenkin – aallot ovat saattaneet korkean veden aikaan huuhtoa lähelle vesirajaa tehtyä maalausta. Voidaan myös kysyä, liittyisivätkö terassilta löytyneet, rantavoimien pyöristämät kvartsit jotenkin terassin paljastumista edeltävään ihmistoimintaan paikalla.

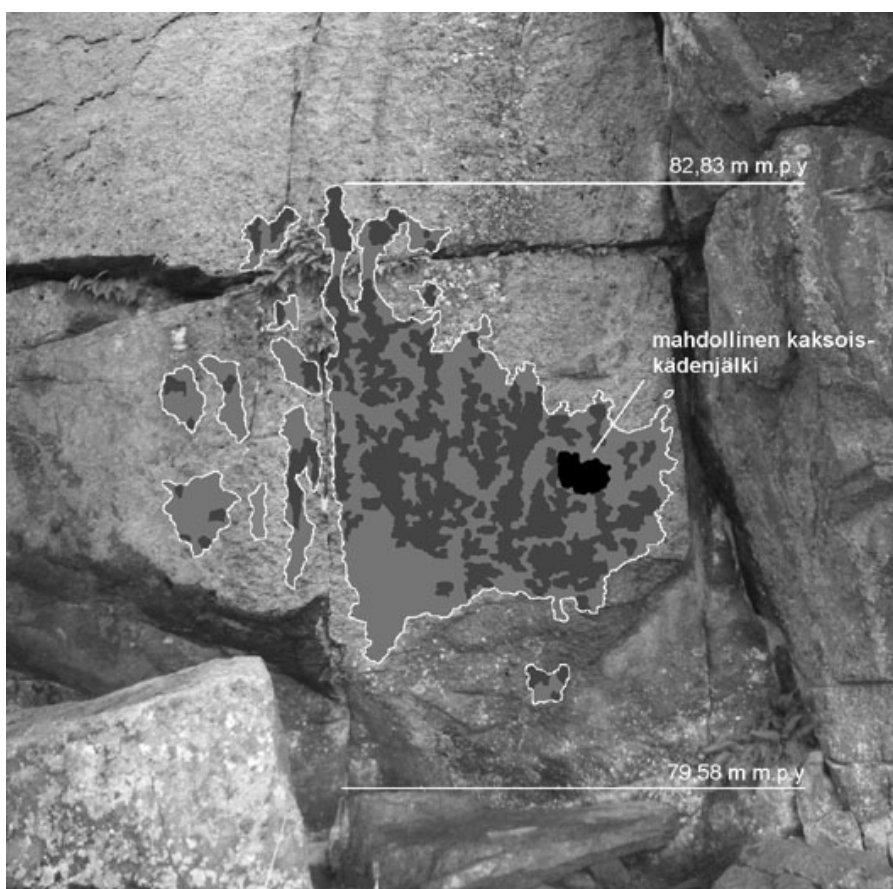
Valkeisaari B:n maalausajankohdan määrittämistä hankaloittaa se, että emme tiedä kuinka korkealle veden pinnan yläpuolelle maalaus on tehty. Todennäköisintä kuitenkin on, kuten Jussila (1999: 122-123) toteaa, että kalliomaalaukset on yleensä tehty 0,5 – 1,5 m korkeudelle vedenpinnan yläpuolelle. Näihin oletuksiin perustuva rannansiirtymisajoitus Valkeisaari B:n ylimmälle osalle sijoittuu vuosien 3916 eKr. ja 3312 eKr. välille,⁵ mistä laskettu mediaani on noin 3600 eKr. Alimmat maalauskohtat sen sijaan ovat niin lähellä kallionjuurta, että ne on ilmeisesti tehty terassilta käsin joskus vuoden 2000 eKr. jälkeen (Jussila 1999: 128).

Vaikka Valkeisaari B:n rannansiirtymisajoitukseen liittyy siis runsaasti epävarmuuksia, on mahdollista että maalauksen tekeminen on alkanut kivikaudella, ehkä joskus myöhäiskampakeramiikan alun tienoilla (noin 3600 eKr). Maalaus on ilmeisesti syntynyt pitkän ajan

⁵ Ajoitukset on laskettu Mikroliitti Oy:n kehittämällä Ranta-ajoitus v1.0 –ohjelmalla, joka oli 18.3.2006 saatavilla Internetissä osoitteessa <http://www.mikroliitti.fi/rajoitus.htm>. Vanhempi ajoitus perustuu oletukseen, että maalaus on tehty 0,5 m vedenpinnan yläpuolelle. Nuoremmassa ajoituksessa oletuksena on, että maalauskorkeus olisi ollut 1,5 m. Näennäisen tarkoista vuosiluvuista huolimatta kyse on hyvin karkeasta ajoituksesta, sillä sekä Saimaan vesistöhistoriaan että maalauskorkeuteen liittyy epävarmuustekijöitä.

kuluessa ja sitä on täydennetty vielä kivikauden loppupuolella tai varhaismetallikaudella, hiekkaterassin jo paljastuttua veden alta.

Vuonna 1966 löytyneet saviastianpalat (KM 17040:1) tarjoavat terassin esinelöydöille ja kulttuurikerrokselle rannansiirtymistä tarkemman ajoituksen. Luho (1968b: 38) ajoitti astian typologisin perustein kivikauden loppuun tai varhaismetallikaudelle. Tätä ajoitusta saatiin nyt tehdyissä tutkimuksissa tarkennettua, sillä yhden koristellun reunapalan mustuneesta sisäpinnasta (varsinaista karstakerrosta astiassa ei ole) otetun näytteen radiohiiliajoitukseksi saatiin 3100 ± 50 BP (Hela-1127), mikä on kalibroituina 1370 ± 60 eKr.⁶ Varhaismetallikautinen ajoitus sopii hyvin alueen rannansiirtymiskronologiaan, sillä vedenpinnan korkeus 3100 BP oli noin 78,3 m m.p.y.⁷ Saimaan pinnan ollessa tällä tasolla oli kaivausalue jo kokonaisuudessaan paljastunut veden alta. Terassi on kuitenkin ollut nykyistä kosteampi ja kapeampi hiekkarantakaistale, jolla vesi on ulottunut aivan tasaisen alueen reunaan asti. Ajoitus on myös sikäli mielenkiintoinen, että Taipalsaaren alueella se osuu jokseenkin tarkkaan yhteen kaskiviljelyn alun kanssa. Taipalsaaren Syrjälänsuosta tehdyssä siitepölyanalyysissä tavattiin ohratyypin siitepölyä kerrostumasta, jonka radiohiiliajoitus on 3140 ± 50 BP (Vuorela & Kankainen 1993).

Kuva 7. Käsitelty kuvamosaiikki Valkeisaaren alaterassin kalliomaalauksesta (Valkeisaari B). Punaisen värin alueet on rajattu valkoisella ja täytetty harmaalla. Kuvassa vaaleampi harmaa merkitsee aluetta, jolla on todettavissa heikkoja värijälkiä, tummempi harmaa voimakkaanpunaisia alueita. Mustalla on merkitty mahdollisen kaksoiskämmenpainaman kohta. Kuvaan on merkitty myös maalauksen ylin kohta (82,83 m mpy) ja uhripöydän pinta (79,58 m mpy), jolla seisten maalaus on saatettu tehdä. Kuva: Antti Lahelma.

⁶ 68,2% todennäköisyys.

⁷ Arvio on laskettu alaviitteessä 5 mainitulla Ranta-ajoitus -ohjelmalla.

Vertailukohtia Valkeisaaren löydöille

Kuten alussa todettiin, on Suomessa kalliomaalauksia tutkittu arkeologisesti varsin vähän, mikä tekee Valkeisaaren löytöjen tulkinnasta vaikean tehtävän. Osa vähistä kaivauksistakin on jäänyt löydöttömiksi.⁸ Ehkä merkittävimmän poikkeuksen tähän muodostaa Ristiinan Astuvansalmen kalliomaalaus, jonka edustalla on tehty menestyksellisesti sekä vedenalaisia että maanpäällisiä tutkimuksia. Astuvansalmen maalauksen juurelta, kuivalta maalta löytyi jo 1960-luvulla maalauksen löytäjän Pekka Sarvaksen johtamissa kaivauksissa kaksi esihistoriallista nuolenkärkeä (Sarvas 1969: 24).⁹ Kärjistä toinen on ehjä, liuskeesta tehty Pyheensillan tyyppin nuolenkärki ja ajoittuu kivikauden lopulle. Toinen kärki on tasakantaisen kvartsinuolenkärjen katkelma ja ajoittuu hiukan nuoremmaksi, varhaismetallikaudelle. Myöhemmin, arkeologi Juhani Grönhagenin 1990-luvulla johtamissa Astuvansalmen vedenalaisissa kaivauksissa saatiin lisäksi talteen mm. neljä kampakeraamiselle kaudelle ajoittuvaa meripihkaidolia ja hiukan luuta ja sarvea (Grönhagen 1994). Sekä Sarvas (1969: 29) että Grönhagen (1994: 14) ovat (kylläkin hiukan varauksellisesti) liittäneet nämä löydöt kalliomaalauksen edustalla tapahtuneeseen rituaaliseen toimintaan.

KOHDE	KUVAUS	KM-numerot
<i>Asikkala Kittikallio</i>	Kalliomaalauksen fragmentti	KM 34540
<i>Iitti Kotojärvi</i>	Hirvenluuta	KM 18428: 2-4, 6-7, 10
	Vesilintujen luuta	KM 18428: 7-8, 10
	Rautamalmia	KM 18428: 9
<i>Laukaa Saraakallio</i>	Tasakantaisen nuolenkärjen katkelma (porfyriitti?)	KM 21774
	Piitä (lukkopiitä?)	KM 27906
<i>Lemi Venäinniemi</i>	Kvartsiesine ja -iskoksia	KM 34514:1-2
	Kvartsia, osa epämääräisiä	KM 35465: 1-4
<i>Luumäki Kalamaniemi 2</i>	Pii-iskoksia, kvartsi-iskos, palanutta luuta, hiiltä	KM 31547:1-7
<i>Puumala Syrjäsalmi</i>	Kvartsiydin ja -iskoksia (3 kpl, epämääräisiä)	KM 25736: 1-2
<i>Ristiina Astuvansalmi</i>	Liuskenuolenkärki	KM 17636: 1
	Tasakantaisen kvartsinuolenkärjen katkelma	KM 17636: 2
	Ihmishahmoinen meripihkariipus	KM 25771
	Ihmishahmoinen meripihkariipus	KM 26331: 1
	Ihmishahmoinen meripihkariipus	KM 26331: 2
	Meripihkaesineen katkelma	KM 27146
	Antropomorfinen hiekkakiviesine	KM 26331: 3
	Peuran sarvea (1 kpl, työstetty)	KM 26331:5
<i>Taipalsaari Valkeisaari</i>	Luuta (1 kpl, suuresta nisäkkästä)	KM 26331:4
	Tekstiilikeramiikkaa (12 kpl, astia osin liimattu yhteen)	KM 17040: 1
	Antropomorfinen luonnonkivi	KM 17040: 2
	Piiesineen katkelma ja -iskoksia (2 kpl)	KM 17040: 3
	Vuoden 2005 kaivauslöydöt (kvartsiesineitä, -iskoksia, keramiikkaa, rautaesine, palanutta ja palamatonta luuta)	KM 35202: 1-85

Kuva 8. Suomen kalliomaalauksilta vuoden 2005 loppuun mennessä talteen saadut arkeologiset löydöt (allekirjoittaneen keräämien tietojen mukaan).

Astuvansalmen lisäksi on Luumäellä sijaitsevan Kalamaniemi 2 –nimisen kalliomaalauksen edustalla tehty maanpäälliset kaivaukset (Luoto 1999), joissa saatiin talteen pari pii-iskosta, kvartsi-iskos ja hiukan palanutta luuta. Kalamaniemen kaivauksilla ei todettu varsinaista kulttuurikerrosta, mutta maassa oli hiilikeskittymiä, joita ei tosin vielä ole ajoitettu. Varsinaisten kaivauslöytöjen lisäksi on

⁸ Muun muassa Leena Lehtisen (1992) tutkimus Ristiinan Astuvansalmella, Jukka Luodon (1999b) kaivaukset Luumäen Ievasvuoren edustalla ja Valkealan Löppösenluolan edustalla tehty pieni kaivaus (Taavitsainen 1981: 12).

⁹ Valitettavasti Valkeisaaren tavoin ei myöskään Astuvansalmen edustalla tehdystä kaivauksesta ole olemassa tutkimusraporttia, mikä vaikeuttaa löytöjen tulkintaa. Löytöluettelossa liuskenuolenkärjestä kerrotaan, että se on ”löydetty kalliomaalauksen alla olevalta terassilta maalauksen läntisimmän kuvan (ryhmä 4) kohdalta, kallion tyvestä noin 15 cm päästä heti turpeen alta.” Kvartsikärki puolestaan ”on löydetty kalliomaalauksen alla olevalta terassilta maalauksen keskiosan (ryhmä F) kohdalta, kallion tyvestä noin 10 cm päästä kivien muodostamasta kolosta, noin 15 cm syvyydestä”.

Iitin Kotojärven maalauksen edustalta veden alle tehdystä koekuopasta löytynyt joukko hyvin säilyneitä eläimenluita (Ojonen 1973). Kotojärven tutkimukset johtanut Sinimarja Ojonen mainitsee ainoastaan paikalta löytyneet hirvenluut, jotka kuuluvat ainakin kahdelle, iältään 18-30 kk vanhalle hirvelle. Hirvenluiden lisäksi paikalta löytyi kuitenkin myös joukko linnunluita, joista on tunnistettu telkän (*Bucephala clangula*) ja lehtokurpan (*Scolopax rusticola*) luita (Mannermaa 2003: 6, appendix 3). Yhdestä Kotojärven hirvenluusta tehty radiohiiliajoitus on tiettävästi varhaismetallikautinen, noin 1300 eKr. (Miettinen 2000: 85); tarkkaa ajoitustulosta ei kuitenkaan ole julkaistu.

Näiden löytöjen lisäksi on joiltain kalliomaalauksilta saatu talteen irtolöytöjä (kuva 8), joista ehkä mielenkiintoisimpana voidaan mainita Mirja Miettisen Laukaan Saraakallion maalauksen yläterassilta löytämä pieni kiviesineen katkelma (KM 21774). Kyseessä lienee porfyriittistä tai vastaavasta kivilajista tehdyn tasakantaisen nuolenkärjen kantaosa, joka näin ollen Astuvansalmen löydön tavoin ajoittuu varhaismetallikaudelle. Sen sijaan toinen Saraakalliolta talteen otettu löytö (KM 27906) – muodoltaan epämääräinen piinpalanen – lienee historiallisen ajan lukko- tai tuluspiitä.

Kaivauksia Ruotsin kalliomaalauksilla

Vaikka kalliomaalauksien edustalla tehdyt kaivaukset ovat olleet harvinaisia myös muissa Pohjoismaissa, ovat muutamat viimeaikaiset kaivaukset Ruotsissa ja Norjassa tuoneet esiin mielenkiintoisia vertailukohtia Suomen löydöille (tutkimushistoriasta ks. Lindgren 2004: 46-58). Ruotsin Härjedalenissa sijaitsevan Flatruetin kalliomaalauksen edustalla suoritettiin vuonna 2003 pieni pelastuskaivaus, jossa saatiin talteen kolme rikkoutunutta tasakantaista nuolenkärkeä (Hansson 2006). Kaikki nuolenkärjet ovat vaurioituneita: niistä kaksi on katkenneita ja kolmas on muuten ehjä, mutta sen kärjestä on lohjennut pieni pala. Kaivaukset johtaneen Anders Hanssonin mukaan nuolilla (jotka typologisesti ajoittuvat noin vuoden 1500 eKr. tienoille) on todennäköisesti ammuttu kallioseinämiä, mikä selittäisi kärkien rikkoutumisen ja maasta löydetty pienet kivenessirut, jotka ovat samaa kivilajia kuin nuolenkärjetkin. Suomessa ilmeisen vastineen löydöille muodostavat edellä mainitut Astuvansalmen ja Saraakallion katkellamalliset nuolenkärjet. Flatruetin maalauksen edustalla todettiin myös merkkejä tulenpidosta. Radiohiiliajoitusten mukaan paikalla on pidetty nuotioita noin 4000 eKr., 3000 eKr. ja 1200 jKr. (Hansson 2006: 91).

Toinen mielenkiintoinen kohde Ruotsissa ovat Högbergetin kalliomaalaukset läntisessä Norlannissa (Ångermanland) (Kivikäs 2003: 75-85, Lindgren 2004: 30-31). Kahden järven välisellä kannaksella kohoavan kallioisen kukkulan laelta on hiljattain löytynyt neljä kalliomaalauksia (Högberget I-IV), joista kahden edustalla on tehty arkeologisia kaivauksia vuosina 2001-2003. Erityisesti Högberget III, siirtolohkareiden muodostama pieni luola jonka suuaukolla on punamultamaalauksia, muodostaa mielenkiintoisen vertailukohdan Valkeisaaren nokimaa-alueelle (Holmblad 2005). Luolassa todettiin runsaasti tulen rapauttamia kiviä ja noin 2 x 2 m kokoinen nokimaan ja palaneen hiekan alue, joka tulkittiin tulisijan jäänteeksi. Tulisijasta tehtiin neljä radiohiiliajoitusta, jotka osoittavat liettä käytetyn ainakin kahteen otteeseen, noin 4000-4300 eKr. ja 1400-1000 eKr. Myös Högberget I:n kaivauksissa todettiin merkkejä useaan otteeseen tapahtuneesta tulenpidosta kallion edustalla (Lindgren 2005). Noin 40 cm:n syvyydeltä maasta löytyneen, punamultavärillä maalatun kivenlohkareen alta otetusta hiilestä saatu ajoitus on 3700-3500 eKr. Högberget I:stä tekee mielenkiintoisen myös se, että aivan sen vieressä sijaitsee 36. kuopan muodostama pyyntikuoppajärjestelmä. Maalauksista lähimpänä, siitä noin neljän metrin etäisyydellä sijaitseva kuoppa on tutkittu kaivauksin (Eriksson 2005). Kuopasta ei saatu talteen esihistoriallisia löytöjä, mutta sen kerrostumissa todettiin merkkejä punamullasta ja mahdollisesti kuopan sisärakenteisiin liittyneestä puuhiilestä. Tästä hiilikerroksesta tehty radiohiiliajoitus (noin 1300 eKr.) on nuorempi kuin viereisen maalauksen edustan ajoitukset, mutta punamullan esiintyminen viittaa kuitenkin siihen, että pyyntikuoppien ja kalliomaalauksien välillä saattaa vallita jokin yhteys.

Kaivauksia Norjassa ja Uralilla

Pohjois-Norjassa on tutkittu kaivauksin muutamia luolamaalauksikohteita, joiden punamultamaalaukset muistuttavat jossain määrin Suomen kalliomaalauksia. Mielenkiintoisin näistä kohteista on

Solsemhula, joka kaivettiin jo vuonna 1914 (Sognnes 1982). Luolasta löytyi muun muassa varhaismetallikaudelle ajoittuvia luu- ja kiviesineitä sekä ihmisten ja eläinten luita. Suomen kalliomaalauksen tulkinnan kannalta Solsemhulaa paremman vertailukohdan muodostaa kuitenkin vuonna 1996 löytynyt Ruksesbáktin ('Punapahta') kalliomaalaus Porsangervuonon rannalla Finnmarkissa (Hebba Helberg 2004). Ruksesbáktin maalaus, joka oli ollut paikallisen saamelaisyhteisön tuntema jo ennen kuin se tuli tutkijoiden tietoon, on poikkeuksellisen suuri: sen kolmessa maalausalueessa on kuvioita yhteensä noin 70-80. Erityistä huomiota on kiinnitetty jousen kaltaista esinettä kädessään pitävä naishahmoon, joka saattaisi kuvata saamelaista *Juksáhkka* – jumalataria (Hebba Helberg 2004: 7-8; vrt. Astuvansalmen 'Artemis', jota Luho 1971:16 samoin vertasi *Juksáhkkaan*). Ruksesbáktin edustalla vuonna 2003 järjestetyissä pienissä kaivauksissa ei löydetty esihistoriallisia rakenteita, mutta maassa todettiin useita nokimaakerroksia, joista otettiin yhteensä viisi radiohiiliajoitusnäytettä. Näytteistä tehdyt ajoitukset ulottuvat kivikauden lopulta (n. 2500 eKr.) varhaismetallikauden ja varhaisen rautakauden kautta aina keskiajalle (n. 1450 jKr.) asti. Nokimaakerroksista saatiin talteen kvartsi- ja serti-iskoksia ja –esineitä, muun muassa sertiikaavin (Hebba Helberg 2004: 5) ja ilmeisesti myös nuolenkärki (Lindgren 2004: 46).

Vaikka lähimmät tunnetut punamultamaalaukset Venäjällä sijaitsevat kaukana Uralin vuoristossa, niillä on oma mielenkiintonsa Suomen kalliotaidetutkimuksen kannalta, sillä maalaukset on maantieteellisen sijaintinsa ja mm. vesilinnunkuviensa johdosta liitetty suomalais-ugrialaisten kansojen uskomuksiin (Tšernetšov 1964-71). Muutamia näistä maalauksista on tutkittu kaivauksin. Ehkä kiintoisin tutkituista kohteista on Neivajoen rannalla sijaitseva Pisanetš, jonka edustalla on tutkittu useista päällekkäisistä nokimaakerroksista muodostunut kulttuurikerros (Shirokov *et. al.* 2000: 7). Löytöinä saatiin talteen mm. hirven ja karhun luita, kuusi luusta valmistettua nuolenkärkeä, piikaavin ja muita kiviesineitä. Kohdetta ei ole ajoitettu.

Yhteenveto vertailukohdista

Kaivauksin tutkittujen kalliomaalauskohteiden pienestä lukumäärästä huolimatta voidaan jo nyt todeta, että kalliomaalauksiin liittyneessä toiminnassa alkaa hahmottua tiettyjä yhteisiä piirteitä. Selkein näistä on tulenpidon merkkien esiintyminen maalauksen edustalla, mistä on useita viitteitä Suomesta, Ruotsista, Norjasta ja jopa Uralilta asti.¹⁰ Myös nuolenkärkien – usein rikkonaisten – löytyminen kalliomaalauksilta näyttäisi olevan toistuva ilmiö. Kolmantena voidaan ehkä mainita varsin monien esine- ja radiohiiliajoitusten osuminen varhaismetallikaudelle. Alustavasti voidaan esittää, että ainakin vielä varhaismetallikaudella on kalliomaalauksiin liittynyt tiettyjä yleisluontoisia, saman kaavan mukaisia rituaalisia käytänteitä, jotka on tunnettu hyvin laajalla alueella Pohjois-Euroopan pyyntikulttuurien parissa.

Yleistyksiä tehtäessä on kuitenkin huomioitava, että vaikka Norjan, Ruotsin ja Uralin kalliomaalaukset muistuttavat läheisesti suomalaisia kohteita, niiden kuvamaailmassa, ajoituksessa ja sijainnissa on joitain eroja. Ehkä selvin ero liittyy sijaintiin: toisin kuin käytännöllisesti katsoen kaikki Suomen kalliomaalaukset (ja useimmat Ruotsin ja Norjan maalauksista), eivät Flatruet, Höggerget ja Ruksesbákti ole selvästi sidoksissa vesistöihin (Kivikäs 2003: 75-85, 177-185, Hebba Helberg 2004: 2). Nämä erot saattavat heijastaa paikallisia erityispiirteitä pohjoiseurooppalaisten pyyntikulttuurien harjoittamassa ”kalliomaalaususkonnossa”. Samalla niiden esiintyminen kehoittaa varovaisuuteen vertailujen tekemisessä.

Onko Valkeisaari leiri- vai kulttipaikka?

Timo Jussila (1999: 128) on Valkeisaaren maalauksen ajoitusta pohtiessaan todennut, että saviastianpalojen ei välttämättä tarvitse liittyä millään tavalla kalliomaalauksiin – terassilla on Jussilan mielestä myös voinut sijaita varhaismetallikautinen asuinpaikka. Paikalla kävijä voi kuitenkin helposti todeta, että varsinaiseen asumiseen paikka ei ainakaan ole soveltunut. Valkeisaaren terassi on

¹⁰ Mainittakoon, että myös Etelä-Skandinavian pronssikautisten kalliopiirrosten yhteydestä tavataan usein tulisijoja ja muita merkkejä tulenpidosta (Bengtsson 2004).

niin kapea ja louhikkoinen, että aikuinen ihminen ei sille edes mahdu mukavasti makuulle, ja vedenpinnan ollessa nykyistä korkeammalla se lienee myös ollut epämiellyttävän kostea. Lähistöllä (terassista n. 50 m länsiluoteeseen) on asumisen kannalta oivallinen hiekkaniemi, joka varmasti olisi ollut pysyväisluonteisen oleskelun kannalta parempi vaihtoehto. Voitaisiin silti ehkä ajatella, että kallionjuuri olisi ollut väliaikainen nuotio- ja sateenpitopaikka, sillä lippamainen kallio tarjoaa jonkin verran suojaa sateelta ja tuulelta. Onko Valkeisaari C siis kaivaustulosten perusteella leiri- vai kulttipaikka?

Kuva 9. Saamelaisia palvomassa seitakiveä (storjunkare) ja nauttimassa seitakulttiin liittyvää uhriateriaa. Huomaa seitakiven antropomorfinen muoto. Teoksesta *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*, Amsterdam, 1723-37. Kuva: Museovirasto.

Kysymykseen on vaikea vastata täydellä varmuudella. Kuitenkin löydöissä on useita piirteitä, jotka puoltavat kohteen tulkitsemista kulttipaikaksi. On ensinnäkin ilmeistä, että ihmistoiminta Valkeisaarella on ollut pitkäaikaista ja melko intensiivistä – tuntuu vaikealta kuvitella, että satunnainen sateenpito olisi voinut synnyttää 30-45 cm paksun kulttuurikerroksen. Toisaalta Valkeisaaren kvatsi- ja luulöydöt poikkeavat asuinpaikalle ominaisesta materiaalista: palanutta luuta löytyi vain kolme pientä sirua ja kvartsit ovat enimmäkseen esineitä tai esineen katkelmia. On myös

mainittava nokimaasta talteen saadut marjojen ja ravintokasvien siemenet, joista ainakin osa on peräisin muualta kuin Valkeisaaresta.

Rikkoutuneita kvartsesineitä on vaikea liittää satunnaiseen leiriytymiseen – ne näyttävät osoittavan, että Valkeisaaren on toistuvasti tultu tekemään jotain, mihin on tarvittu kiviesineitä. Vaikka suurten nisäkkäiden luita ei Valkeisaaresta (toisin kuin Kotojärvellä ja Astuvansalmella) ole säilynyt, saattavat kovaa materiaalia käsitellessä rikkoutuneet kvartsesineet liittyä niiden käsittelyyn. Kun lisäksi otetaan huomioon, että löydöt on saatu talteen suoraan esihistoriallisen kalliomaalauksen (Valkeisaari B) juurelta, ei tunnu liian uskaliaalta pitää löytöjä luonteeltaan rituaalisina. Näin on todettava etenkin siksi, että Valkeisaari ei ole yksittäinen tapaus: kohde liittyy kasvavaan joukkoon kalliomaalauksia, joiden edustalla on todettu merkkejä tulenpidosta ja muusta toiminnasta. Miksi keskellä järvenselkää sijaitsevaan kivikkoiseen saareen on tultu syömään jonkinlaista marja- ja siemenpuuroa, mahdollisesti myös lihaa? Todennäköisin vastaus on, että ateriat ovat kuuluneet kalliomaalauksiin liittyneeseen uhrikulttiin.

Uhriaterioita kalliomaalauksilla?

Mahdollisena etnografisena vastineena Valkeisaaren muinaisjäänökselle voidaan pitää saamelaiden seitakulttia – pyhinä ja elävinä pidettyjen kivien tai kallioiden¹¹ palvontaa, johon liittyivät muun muassa kallioiden edustalla järjestetyt uhriateriat sekä erilaisten esineiden, luiden ja sarvien uhraaminen seidalle (*kuva 9*). Saamen kielen tutkija Frans Äimä (1903) on kuvannut Inarin saamelaiden seitakulttiin liittyviä tapoja ja uskomuksia, jotka olivat elävää perimätietoa vielä 1900-luvun alussa (ks. myös Itkonen 1948: 312-313). Hyvin mielenkiintoisesta kuvauksesta kannattaa lainata pitkäkö ote:

On säilynyt tietoja siitä, mitä eri paikoissa on uhrattu. Linnun ja peuran uhripaikkoja ovat olleet Ukonsaari, Seitavaara ja Seitasaari, kaloja taas on uhrattu Kulta-akassa, toisten tietojen mukaan myöskin Ukonsaaresta. Seitasaaresta on löydettykin peuran sarvia, Ukonsaaresta peurahirvasten päitä sarvineen ja linnun (metson) luurankoja. ”Uhraaminen” on tapahtunut siten, että uhripaikalle tuodut kalat, lihat – parhaat laatuaan – on siellä keitetty ja syöty. ”Tarkoitus oli”, lausui muuan tiedonantaja, ”että jumala tulee syötetyksi, kun uhriväki syöpi”. Siitä johtuikin, että ”söipä väki vaikka kuin paljon, nälissään se aina uhripaikalta palasi”. Toinen tiedonantaja lisäsi vielä, että kivijumalaa, seitaa, oli sivelty uhriliemellä. Uhraamalla toivottiin ”onnen” (kalan, metsänriistan pyydössä, ? poronhoidossa) pysyvän entisellään tai paranevan. (Äimä 1903: 114-115)

Kuten kuvauksesta ilmenee, järvialueilla seitapaikka sijaitsi usein pienessä saareissa, joista tunnetuin lienee Äimänkin mainitsema Inarijärven saari sijaitseva Ukonsaari eli *Äijih*. Äimän kuvauksessa kiinnittyy huomio muun muassa siihen, että seitasaarissa syötiin uhriaterioita ja että ihmismäisen kivijumalan uskottiin osallistuvan ateriaan ’uhraajien kautta’. Sen sijaan lähinnä yhteensattumana on pidettävä sitä, että sekä Ukonsaaresta että Valkeisaaresta on löytynyt metsonluita, sillä Ernst Mankerin (1957: 50-51) kuvauksen mukaan saamelainen uhrikultti on ollut varsin monimuotoinen.

Valkeisaaren kivi-ihmiset

Eräs todennäköinen syy siihen, että juuri Valkeisaari on valikoitunut pyyntiyhteisöjen pyhäksi paikaksi on sen liittyminen keskeiseen, muinaiseen kulkureittiin. Valkeisaari sijaitsee ns. väliväylän eli Saimaalta Kymijoen vesistön kautta Suomenlahdelle johtavan vesireitin varrella, joka vielä 1900-luvun alkupuolella toimi mm. tärkeänä uittoreittinä (Kivikäs 1995: 149-150). Tuntuu varsin todennäköiseltä, että se on jo kivikaudella toiminut rannikon ja sisämaan välillä liikkuneiden pyyntiyhteisöjen kulkureittinä. Tämä on kuitenkin vain osaselitys. Perimmäinen syy siihen, että vesireitillä kulkijat ovat pysähtyneet uhraamaan nimenomaan Valkeisaaren kohdalla, löytynee kallion muodosta.

¹¹ Historiallisissa lähteissä mainitaan myös puuseitoja palvotun. On kuitenkin epäselvää käytettiinkö puujumalista nimeä *sieidi* (Manker 1957: 30).

Aivan Valkeisaaren kaivausalueen ja alaterassin kalliomaalauksen yläpuolella sijaitsee erikoinen, luontainen kalliomuodostuma, jota monet paikalla kävijät ovat pitäneet ihmiskasvojen kaltaisena (*kuva 10*). Ensimmäisenä kallion ihmisenkaltaisesta muodosta on kirjoittanut Jussi-Pekka Taavitsainen (1981: 11-12, fig. 4), mutta havainto lienee kuitenkin tätä varhaisempi, sillä Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen diakokoelmissa on Pekka Sarvaksen ottama kuva samasta kalliomuodostelmasta jo vuodelta 1975. Kalliomaalauksen yhteydessä havaituista ”antropomorfisista” muodoista ovat useat tutkijat kirjoittaneet viime aikoina (esim. Núñez 1995, Pentikäinen & Miettinen 2003, Taskinen 2006). Havainnot ovat mielenkiintoisia, sillä antropomorfismia (eli inhimillisten piirteiden siirtämistä elolliseen ja elottomaan luontoon) on pidetty kaikille ihmisille ominaisena, ihmislajin evoluutiosta juontuvana havainnointistrategiana (Guthrie 1993). Voidaan siis perustellusti olettaa, että jo kivikaudella ihmiset ovat kiinnittäneet huomiota samantapaisiin ”antropomorfisiin” luonnonmuodostumiin kuin nykyäänkin. Ilmiö on kuitenkin arkeologian kannalta ongelmallinen siksi, että elävien informanttien puuttuessa voimme vain harvoin päätellä, mihin nimenomaisiin muodostelmiin on kiinnitetty huomiota ja mihin ei – puhumattakaan siitä, että voisimme tietää minkälaisia kulttuurisia merkityksiä niihin on mahdollisesti liitetty. Kun lisäksi antropomorfisten kallioiden tunnistamisessa on kyse subjektiivisesta kokemuksesta – ei empiirisesti todennettavasta, tieteellisestä havainnosta – on moniin havaintoihin syytä suhtautua epäillen.

Kuva 10. Valkeisaaren ’antropomorfinen’ kallio. Muodostelma sijaitsee suoraan kaivauspaikan yläpuolella (vrt. kuva 2). Kuva: Antti Lahelma.

Kuitenkin juuri Valkeisaaren kallion kohdalla tuntuu mahdolliselta, että nykyihmisen subjektiivinen kokemus ja esihistoriallinen todellisuus jollain tasolla kohtaavat. Itse kalliomuodostelma, jossa voi hahmottaa edestä päin kuvatun ihmiskasvon, on poikkeuksellisen huomiota herättävä – varsinkin jos sitä katselee aamupäivällä lankeavassa sivuvalossa. On houkuttelevaa verrata Valkeisaaren ”kasvoja” kivikauden pelkistettyihin ihmiskuviin, kuten Astuvansalmen meripihkapäiden tai Kiuruveden reikäkirveen ihmiskasvoihin. Kalliomaalaus (Valkeisaari B) ja rituaaliseen toimintaan viittaavat jäännökset sijaitsevat suoraan tämän muodostelman alapuolella. Kiinnostavinta Valkeisaaren tapauksessa on kuitenkin se, että paikalta on em. kalliomuodostelman lisäksi löytynyt pieni (koko 5,7

x 3,5 x 3,7 cm) ”antropomorfinen” kivi, joka on ilmeisesti ollut selvässä arkeologisessa kontekstissa. Kivi mainitaan ainoastaan Huurteen (1966) tarkastuskertomuksessa. Mutta vaikka kyseessä on luonnonkivi, joka ei myöhempiä tutkijoita ole kiinnostanut, se on ollut löytäjistään niin erikoinen, että se on luetteloitu Kansallismuseon kokoelmiin (KM 17040: 2). Tarkastuskertomuksen mukaan se löytyi saviastianpalojen keskeltä ja oli mahdollisesti alun perin ollut saviastian sisällä. Löytö näyttäisi osoittavan, että ainakin varhaismetallikaudella joidenkin luonnonkivien antropomorfiseen muotoon liittyi kulttuurisia, mahdollisesti animistisiin uskomuksiin liittyviä merkityksiä.¹² Mainittakoon, että suurten siirtolohkareiden ja kalliopahtojen ohella saamelaiset ovat palvoneet seitoina myös pieniä, erikoisen muotoisia kiviä, jotka ovat usein toimineet pyhällä paikalla tapahtuneen kultin keskipisteenä (esim. Manker 1957, kuvat sivuilla 127-129, 237-243). Valkeisaaren saviastian sisällä ollutta kiveä voitaisiin ehkä verrata tällaiseen kulttikiveen.

Valkeisaaren kallion antropomorfisuus on uhriaterioiden tavoin piirre, joka liittyy kohteen saamelaista seitakulttia muistuttavaan uskomus- ja riittikompleksiin. Ihmisen- tai eläimenmuotoista hahmoa on nimittäin pidetty saamelaisten kiviseidoille ominaisena piirteenä. Terho Itkonen (1948: 310) kirjoittaa, että seidan ei tosin täytynyt muistuttaa ihmistä ollakseen palvottava, mutta tällainen seita oli muita voimallisempi. Ihmistä muistuttavista seidoista käytettiin Itkosen mukaan sanaa *keäd'ge-olmuš*, mikä tarkoittaa ”kivi-ihmistä.” Nykyään Valkeisaaren kallion ihmiskasvat jäävät rantametsän peittoon, mutta vedenpinnan ollessa nykyistä korkeammalla tasolla ”kasvat” ovat näkyneet kauas järvelle. Siksi on kiintoisaa todeta, että monien kalliomaalauksen tavoin myös monet tärkeät seitapaikat sijaitsivat vuotuisten kulkureittien varrella. Äimä (1903: 115) kertoo Inarin saamelaisten uhranneen mm. aina seidan ohi matkustettaessa, jolloin kivijumalalle saatettiin antaa esimerkiksi ruokaa. Jos muuta uhrattavaa ei ollut, seidalle täytyi heittää ainakin neula, solki tai muu vastaava esine.

Lopuksi

Ajatus kalliomaalauksen ja seitakultin mahdollisesta yhteydestä ei ole uusi. Ville Luho pohti kysymystä lyhyesti jo vuonna 1971, kirjoittaessaan saamelaisten noitarumpujen kuvioiden ja Suomen kalliomaalauksen samankaltaisuuksista:

Kun vielä muistaa, että lappalaiset ovat palvoneet seitoina mm. kallioseinämiä ja että seidat ovat tavallisesti sijainneet järvien rannalla, niemessä ja saaressakin, on perusteltua kysyä, mikä yhteys kalliomaalauksilla on mahdollisesti ollut lappalaisten uskomuksiin ja mytologiaan. Ovatko maalaukset ehkä lappalaisten kaukaisten esi-isäin tekemiä, vai kuvastuuko lappalaisten uskomuksissa ehkä heijastus niiden ihmisten uskomuksista, joiden käsialaa maalaukset ovat. (Luho 1971: 14)

Luhon ajatukset jäivät kuitenkin syystä tai toisesta suhteellisen vähälle huomiolle, ja arkeologiseen kirjallisuuteen vakiintuivat Pekka Sarvaksen (1969) ja Anna-Leena Siikalan (1980) esittämät tulkinnat kalliomaalauksen uskomusmaailmasta. Sarvas liitti Astuvansalmen maalaukset yleispiirteiseen, tundra- ja havumetsävyöhykkeen kansoille tyypillisenä pitämäänsä metsästysmagiaan, johon olisi kuulunut muun muassa maalauksen rituaalinen ampuminen pyyntionnen lisäämiseksi. Siikala puolestaan tulkitsi maalaukset osoitukseksi shamanistisista uskomuksista ja ”eläinsemonialismista”. Kumpikaan kirjoittaja ei nähnyt selvää yhteyttä saamelaisten esikristillisen uskonnon ja kalliomaalauksen välillä. Sarvas ei, hämmästyttävää kyllä, esittänyt tulkintansa pohjaksi juuri minkäänlaista vertailuaineistoa; ja vaikka Siikalan tulkinta on etnografisesti paremmin perusteltu, hänkin ohittaa saamelaisen etnografian ja hakee vertailukohtansa pääasiassa kaukaa Siperiasta.

Valkeisaaren, Flatruetin, Höggergetin ja Ruksesbäktin kaivausten tulokset näyttäisivät vahvistavan Luhon arvelua kalliomaalauksen ja saamelaisten uskomusten välillä vallitsevasta yhteydestä. Myös kalliomaalauksemme aihe maailmassa ja sijainnissa on havaittavissa piirteitä, joille löytyy läheisiä vertailukohtia saamelaisista uskomuksista (Lahelma 2005b). Kalliomaalauksia ei silti

¹² Myös Astuvansalmen vedenalaisilla kaivauksilla (Grönhagen 1994) otettiin talteen pieni, hiukan ihmisen päätä muistuttava kivi (KM 26331: 3).

voida pitää ”saamelaisten” tekeminä, sillä nykyisten kansallisuustermien (kuten ”saamelainen” tai ”suomalainen”) projisoiminen kivi- tai pronssikaudelle on harhaanjohtavaa. Nykyään vallitsevan, Suomen asutuksen jatkuvuutta korostavan teorian (Fogelberg 1999) valossa on niitä pikemminkin pidettävä sekä suomalaisten että saamelaisten yhteisenä perintönä. Yhtä harhaanjohtavaa olisi kuvitella, että kalliomaalaukset heijastavat saamelaisten esikristillistä uskontoa sellaisenaan. On itsestään selvää, että uskonto, rituaalit ja tavat ovat muuttuneet vuosituhanten saatossa. Kalliomaalauksen ja saamelaisen uskomusmaailman väliset yhtäläisyydet ovat kuitenkin hyvin mielenkiintoisia. Yhdessä viimeaikaisten kaivaustulosten kanssa ne herättävät uutta uskoa siihen, että maalausten ”arvoitus” on ratkaistavissa.

Kalliomaalauksilla tehtyjen kaivausten jatkaminen on tärkeää, sillä maalausten suosion ja kävijämäärien kasvaessa on monella kohteella jo havaittavissa selviä merkkejä eroosiosta. Vaikka kalliomaalautus on monessa mielessä positiivinen ilmiö, se uhkaa tuhota maalausten tutkimuksen kannalta korvaamatonta, maanpinnan alla säilynyttä aineistoa. Syrjäinen sijaintikaan ei kohteita suojaa, mistä Valkeisaari ja korkealla tunturissa sijaitseva Flatruet ovat esimerkkejä – jälkimmäisellä kohteellaan kaivettiin vuonna 2003 nimenomaan siksi, että maa kalliomaalauksen edustalla oli kävijämääristä johtuen pahasti kulunut. Siksi etenkin suosituimmilla kohteilla, kuten Ristiinan Astuvansalmella (missä kaivauksista huolimatta vielä riittää tutkittavaa) tai Laukaan Saraakalliolla, tulisi pikaisesti joko järjestää perusteelliset arkeologiset tutkimukset tai rakentaa lisää pitkospuita tai lavarakenteita suojaamaan maakerroksia.

Kiitokset

Kaivausten järjestämisen teki mahdolliseksi *Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseuran* ja *Suomen kulttuurirahaston* rahallinen tuki. Ilman kaivauksille osallistuneiden vapaaehtoisten kaivajien apua tutkimus olisi kuitenkin jäänyt paljon pienimuotoisemmaksi. Tahdon osoittaa lämpimät kiitokset seuraaville henkilöille: Margit Granberg, Nina Heiska, Petri Halinen, Anu Herva, Henrik Jansson, Marja Lappalainen, Jari-Matti Kuusela, Katja Lange, Hannele Partanen, Wesa Perttola, Jenni Sahramaa, Henrik Tuominen, Jan Vihonen ja Sisko Vuoriranta. Samalla osoitan kiitokset myös Paula Koukille, Mikael Manniselle, Ilkka Pylkölle, Santeri Vanhaselle, Tanja Tenhuselle, Kristiina Mannermaalle ja Martti Lehtiselle, jotka vastasivat tutkimukseen liittyneiden luonnontieteellisten analyysien suorittamisesta.

Arkistolähteet

Hebba Helberg, B. 2004. *Rapport fra utgravninga i Indre Sandsvik/Ruksesbåkti, Porsanger kommune, Finnmark 2003*. Tromsø museum.

Huurre, M. 1966. *Alustava kertomus tarkastusmatkasta Taipalsaaren Valkeasaaren*. Tarkastuskertomus Museoviraston topografisessa arkistossa.

Luho, V. 1968a. *Taipalsaaren Valkeasaaren kalliomaalaus*. Tarkastuskertomus Museoviraston topografisessa arkistossa.

Kouki, P. 2005a. *Valkeisaaren fosfaattianalyysit*. Tutkimusraportti Museoviraston topografisessa arkistossa.

Kouki, P. 2005b. *Valkeisaari, pH-analyysit*. Tutkimusraportti Museoviraston topografisessa arkistossa.

Lahelma, A. 2005a. *Taipalsaari Valkeisaari. Tutkimuskertomus esihistoriallisen kalliomaalauksen edustalla 15.-26.8.2005 suoritetusta arkeologisesta kaivauksesta*. Kaivauskertomus Museoviraston topografisessa arkistossa.

Luoto, J. 1999a. Luumäki Kalamaniemi II. *Kalliomaalauksen alustan koekaivaus 6.-7.9.1999*. Kaivauskertomus Museoviraston topografisessa arkistossa.

Luoto, J. 1999b. Luumäki Ievasvuori. *Kalliomaalauksen alustan koekaivaus 4.-5.10.1999*. Kaivauskertomus Museoviraston topografisessa arkistossa.

Mannermaa, K. 2005. Taipalsaari, Valkeisaari. Luuanalyysi 30.12.2005. Tutkimusraportti Museoviraston topografisessa arkistossa.

Manninen, M. 2005. *Taipalsaari Valkeisaari 2005 - isketyn kiviaineiston analyysi*. Tutkimusraportti Museoviraston topografisessa arkistossa.

Miettinen, T. 1975. *Taipalsaaren muinaisjännösten perusinventointi 1975*. Inventointiraportti Museoviraston topografisessa arkistossa.

Pylkkö, I., Vanhanen, A. & Tenhunen, T. 2006. *Makrofossiilitutkimus Taipalsaari Valkeisaari 2005*. Tutkimusraportti Museoviraston topografisessa arkistossa.

Vuorela, I. & Kankainen, T. 1993. *Luonnon- ja kulttuurimaiseman kehitys Taipalsaarella*. GTK:n raportti P 34.4.107. Geologian tutkimuskeskus, Espoo.

Julkaistu kirjallisuus

Bengtsson, L. 2004. Renande eld – en studie av eldskadade hållristningar i Askum socken, Bohuslän. Teoksessa Melheim, L., Hedeager, L. & Oma, K. (red.) *Mellom himmel og jord: foredrag fra et seminar i religionsarkeologi, Isegran 31. januar – 2. februar 2002*, s. 378-390. Universitetet i Oslo, Oslo.

Eriksson, D. 2005. Rapport över undersökning av fångstgrop RAÄ 16, Högberget I, Ramsele sn, Ångermanland, 2002. *UMARK 39*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå Universitet.

Fogelberg, P. (toim.) 1999. *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.

Grönhagen, J. 1994. Ristiinan Astuvansalmi, muinainen kulttipaikkako? *Suomen Museo 1994*, 5-18.

Guthrie, S. 1993. *Faces in the Clouds: a New Theory of Religion*. Oxford University Press, New York.

Hansson, A. 2006. Hällmålningen på Flatruet – en arkeologisk undersökning. *Jämten 99*, 88-92.

Holmblad, P. 2005. Rapport över arkeologisk undersökning av Högberget III, Ramsele sn, Ångermanland, 2003. *UMARK 40*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå Universitet.

Itkonen, I.T. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945. II*. WSOY, Porvoo.

- Jussila, T. 1999. Saimaan kalliomaalausten ajoitus rannansiirtymiskronologian perusteella. *Kalliomaalausraportteja 1/1999*, 113-133. Kopijyvä, Jyväskylä.
- Kivikäs, P. 1995. *Kalliomaalaukset - muinainen kuva-arkisto*. Atena, Jyväskylä.
- Kivikäs, P. 2003. *Ruotsin pyyntikulttuurin kalliokuvat suomalaisin silmin*. Kopijyvä, Jyväskylä.
- Lahelma, A. 2005b. Between the Worlds: Rock Art, Landscape and Shamanism in Subneolithic Finland. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 38, No. 1, 29-47.
- Lavento, M. 2001. Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. *SMYA 109*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Lindgren, B. 2004. Hällbilder i norr. Forskningsläget i Jämtlands, Västerbottens och Västernorrlands län. *UMARK 36*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå Universitet.
- Lindgren, B. 2005. Rapport över arkeologisk undersökning av markyta framför hällmålningens lokal, RAÄ 160, Ramsele sn, Ångermanland, 2001. *UMARK 38*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå Universitet.
- Luho, V. 1968b. En hällmålning i Taipalsaari. *Finskt Museum 1968*, 33-39.
- Luho, V. 1971. Suomen kalliomaalaukset ja lappalaiset. *Kalevalaseuran vuosikirja 51*, 5-17.
- Manker, E. 1957. *Lapparnas heliga ställen*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Mannermaa, K. 2003. Birds in Finnish Prehistory. *Fennoscandia archaeologica XX*, 3-39.
- Miettinen, T. 2000. Kymenlaakson kalliomaalaukset. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja 27*. Painokotka, Kotka.
- Núñez, M. 1995. Reflections on Finnish Rock Art and Ethnohistorical Data. *Fennoscandia archaeologica XII*, 123-135.
- Ojonen, S. 1973. Hällmålningarna vid sjöarna Kotojärvi och Märkjärvi i Iitti. *Finskt Museum 1973*, 35-46.
- Pentikäinen, J. & Miettinen, T. 2003. *Pyhän merkkejä kivessä*. Etnika, Helsinki.
- Sarvas, P. 1969. Die Felsmalerei von Astuvansalmi. *Suomen Museo 1969*, 5-33.
- Shirokov *et. al.* 2000, ks. Широков, В.Н., Чаирикин С.Е. & Чемякин Ю.П.
- Siikala, A.-L. 1980. Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kampakeraamisen väestön uskomusmaailmasta? *Suomen antropologi 4/1980*, 177-193.
- Sognnes, K. 1983. Prehistoric Cave Paintings in Norway. *Acta Archaeologica, vol. 53*, 101-118.
- Suominen, J. & Hämet-Ahti, L. 1993. *Kasvistomme muinaistulokkaat: tulkintaa ja perusteluja*. Kasvimuseo, Helsinki.

Taavitsainen, J.-P. 1981. Löppösenluola hällmålning i Valkeala. *Finskt Museum* 86, 11-16.

Taskinen, H. 2006. Kalliomaalaus kallioidemme antropomorfiset muodot. Teoksessa Pesonen, P. & Mökkönen, T. (toim.) *Arkeologipäivät 2005*, 62-72. Suomen arkeologinen seura, Hamina.

Tšernetšov 1964-71, ks. Чернецов, В.Н.

Äimä, F. 1903. Muutamia muistotietoja Inarin lappalaisten vanhoista uhrimenoista. *Virittäjä* 1903, 113-6.

Чернецов, В. Н 1964-71. Наскальные изображения Урала. *Археология СССР Вып.: 4-12: 1-2*. Наука, Москва.

Широков, В.Н., Чаирикин С.Е. & Чемякин Ю. П. 2000. *Уральские писаницы. Река Нейва*. Банк культурной информации, Екатеринбург.